

arasında bir değer tercihinde bulunmaktan kaçınılmaktadır. Dolayısıyla Nasr'a göre, modernitenin ortaya çıkardığı problemlere çözüm önerilerinde geleneksel dinler, meselâ İslâm ile Hinduizm arasında mahiyet farkı değil, derece farkı vardır. Bu tutum, bizce elbette İslâm'ın diğer dinlerin doktrinlerini iptal ve tashih eden son din olması olgusuyla çelişmektedir. Nasr'ın Geleneksel Ekol'e bağlılığı bazen, "İlkel dinlerin tabiat anlayışı, bilimin tabiat anlayışından daha doğrudur" gibi tuhaf neticelere de götürmektedir. Halbuki dinlerin tabiat anlayışı çoğu zaman birbiriyle çelişkili ve buna karşın bilimin tabiat anlayışında ise bir tutarlılık ve uyum söz konusudur. Bu önemli eseri Türkçe'ye tercüme ederek Nasr'ın fikirlerinin genel Türk okuyucusuna aktarılmasına katkıda bulunan Latif Boyacı ve İnsan Yayınları'nı kutluyorum.

Adnan Aslan

Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri

ed. Mircea Eliade ve Joseph M. Kitagawa
çev. Mehmet Aydın, Mehmet Şahin, Mehmet Soyhun
Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2003. 188 sayfa.

Türk aydınlarının, Batı'da Max Müller'le beraber müstakil bir bilim dalı olarak ortaya çıkan dinler tarihi ile olan tanışıklığını XIX. yüzyılın sonuna kadar geri götürmek mümkündür. Yani Batı'da ortaya çıkışıyla, Osmanlı düşünce dünyasına girişi arasında fazla bir zaman geçmemiştir. Bu dönem aydınlarının iyi derecede Fransızca bilmeleri ve Batı'yı takipte hassas olmaları, söz konusu bilim dalında yapılan çalışmalarını çok yakından izlemelerini mümkün kılmıştır. Chantepie de Saussaye'nin *Dinler Tarihi El Kitabı* (Fransızca çev. 1907) adlı çalışmasının Ahmet Mithat tarafından kaynak olarak kullanılması, bunun güzel bir örneğini oluşturur. Ancak ilgili alanla bu kadar erken tanışıklığa rağmen, metodolojik meseleleri ele alan ve önce "tarih-i edyân", sonraları "dinler tarihi" adıyla yazılan eserlerin giriş kısımlarında konuyla alakalı, kısa bilgiler dışında, müstakil çalışmalar -tam olarak- bu konuya ayrılmamıştır. Bununla birlikte Mahmud Esad'ın *Tarih-i edyan-medhal* adlı kitabı, dinler tarihine giriş anlamında nispeten geniş bilgi içermekte ve muhtemelen bu konuyla alakalı bir istisna teşkil etmektedir. Bu alandaki telif eserlerin azlığı, hatta yokluğu, merhum Günay Tümer'in kaleme aldığı ve

¹ *Dinler Tarihi Metodolojisine Dair Bazı Meseleler*, fotokopi nüsha.

muhtemelen tamamlayamadığı çalışması¹ bir kenara bırakılırsa, devam edegelmiştir. Konuyla alâkalı Batı'da yapılan çalışmalardan da, Mehmet Aydın'ın Eliade'den yaptığı *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*² adlı tercümesi dışında, Türkçe'ye aktarılan fazla eser yoktu. Ancak son zamanlarda konuyla alâkalı çeviri ve derleme-çeviri türü çalışmaların artmaya başladığını söylemek mümkündür.³

Burada tanıtımı yapılan kitap, yukarıda işaret edilen ihtiyacın -bir nebze de olsa- giderilmesinde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Mircea Eliade ve Joseph M. Kitagawa'nın editorlüğünü yaptığı *The History of Religion, Essays in Methodology* (The University of Chicago Press, Chicago&London 1959) adlı kitap Mehmet Aydın'ın editörlüğünde Türkçe'ye tercüme edilmiş, kitap-taki yazarların biyografileri ve çalışmaları hakkında verilen bilgiler genişletilerek çeviri editörünün takdim yazısıyla yayımlanmıştır.

Kitabın "Önsöz"ünde Jerald C. Brauer, bir disiplin olarak dinler tarihinin varlığını devam ettirmesinin sosyal bilimler, insani bilimler ve teoloji arasında anahtar bir rol oynamasına bağlı olduğunu söyleyerek dinlerin yükselişe geçmesi ve olguların belli bir prensibe indirgenerek açıklanması yerine, kendi bağlamları içinde nevi şahsına münhasır bir olgu olarak ele alınması gerektiği şeklindeki anlayışın hakim olmaya başlaması gibi sebeplerden dolayı dinler tarihinin bugün çok iyi bir durumda olduğunu ifade eder. Ancak yine de dinler tarihinin, kendisiyle aynı malzemeleri kullanan bilim dalları tarafından soğurulmasına engel olmak için kendine has bir metod geliştirmesi gerektiğini belirtir.

Kitaptaki ilk yazı Kitagawa'nın "Amerika'da Dinler Tarihi" adlı makalesidir. Yazar çalışmasına Amerika'nın kendisine has tarihsel geçmişinden dolayı mevcut haliyle dinler tarihi anlayışından ancak son zamanlarda söz etmenin mümkün hale geldiğini söyleyerek başlar. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer dinlere yönelik ilginin artmaya başladığı; bunun da daha ziyade mukayeseli din çalışması bağlamında yapıldığını ifade eder. Bu ilginin art-

² Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990). Bu çevirinin yeni baskısı da yapılmıştır (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2004).

³ Ugo Bianchi, *Dinler Tarihi, Araştırma Yöntemleri*, çev. Mustafa Ünal (Kayseri: Geçit Yayınevi, 1999); *Batıda Din Çalışmaları*, der. ve çev. Ömer Mahir Alper (İstanbul: Metropol Yayınları, 2002); James L. Cox, *Kutsalı İfade Etmek, Din Fenomenolojisine Giriş*, çev. Fuat Aydın, (İstanbul: İz Yayınları, 2003); Joachim Wach, *Dinler Tarihi, Bilimsel Bir Disiplin Olarak Kuruluşuna Teorik Bir Giriş*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: Ataç Yayınları, 2004).

masında 1893'te kurulan Dünya Dinleri Parlamentosu'nun, dinlerin birliğini göstermeye yönelik hedefi önemli bir etken olmuştur. Liberal yaklaşımlardan dolayı bu ilgi devam etmiş; ancak 1930'lardan sonra azalmaya başlamıştır. Bunların arkasından yazar, Amerika'daki dinler tarihi eğitimi, bu eğitimi kimlerin yaptıkları, hangi üniversite ve kolejlerde okutulduğu üzerinde durarak söz konusu eğitimin sorunlarını inceler. Dinler tarihi isminin belirsizliğinin yol açtığı problemlere işaret eden yazar, dinler tarihinin yapmaya çalıştığı şeyin ve aynı malzemeleri kullanan bilimlerden farkının, dini herhangi bir şeye indirgemeksizin onun yalnızca din olarak incelenmesi olduğunu söyleyerek söz konusu belirsizliği ortadan kaldırmaya çalışır. Dinler tarihinin karşı karşıya olduğu önemli bir problemin, bu yaklaşımın büyük oranda Batılı zihin yapısı ve kültürüyle şekillenmiş olmasının yol açtığı handikaplardan kaynaklandığını ileri sürer. Son olarak dinler tarihi öğretiminin belli bir metodu olmadığını, Wach'ı takiben her ülkenin kendi şartları ve ihtiyaçlarının metodu belirleyeceğini; ancak dinler tarihi eğitiminin "dinî" olmaktan ziyade entelektüel olması gerektiğini ifade eder.

İkinci yazı, Wilfred Cantwell Smith'in "Mukayeseli Din, Nereye ve Niçin" adlı çalışmasıdır. Kitabın en ciddi yazılarından biri olan bu metin, üzerinden çok zaman geçmesine rağmen, yeniliğini hala koruyan metodolojik açıklamalar içermektedir. Dinler tarihinin, malzeme toplama safhasının -devam etmek zorunda olsa da- bir anlamda bittiğini ve bundan sonra yapılan çalışmaların geçmişte yapılanlardan farklı olması gerektiğini söyler. Bu farklılığın, çalışma konusu olarak ele alınan nesnenin saf pozitivistik iddiaların hakim olduğu dönemlerde olduğu gibi, "o" olarak görülmekten, "onlara"; buradan da "biz", "siz" ve "hepimiz" şekline dönüşmesi gerektiğini ileri sürer. Bu dönemde artık çalışılan konunun saf din olmayıp yaşayan kişilerin inançları olduğunu, bu yüzden de karşılaştırmalı din çalışan kişilerin, diyalog faaliyetlerinde çok önemli bir rol oynayacağını söyleyerek bu rollerin neler olduğunu sıralar. Smith'in önemli bir diğer ifadesi de, artık insanların yazı yazarken okuyucusunu belirleme hakkının bulunmadığı, bu yüzden bütün insanlara hitap ediyor gibi yazmaları gerektiğini söylemesidir.

Bir sonraki yazı, Raffaele Pettazzoni'nin "Yüce Tanrı İnançının Fenomenolojik Yapısı ve Tarihsel Gelişimi" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmasında Pettazzoni, W. Father Schmidt tarafından ortaya konulan "Yüce Tanrı" hakkındaki kendi yaklaşımını anlatır. Bu Yüce Tanrı'nın semanın kişiselleştirilmesinden ibaret olduğunu; ancak Yüce Tanrı fenomeninin sema ile tüketilemeyeceğini farklı kültürlerden alınan örnekleriyle göstermeye çalışır. Üstelik, bu kültür-

lerdeki tanrı anlayışlarının, Yüce Tanrı anlayışı ile aynı olmadığını da ortaya koyarak Yahudi tanrısı Yahve'nin ondan farklı olması gerektiğini söyler.

Kitapta yer alan bir diğer makale Jean Danielou'nun "Din Fenomonolojisi ve Din Felsefesi" adlı çalışmasıdır. Makale, Henry Dumery'nin tanrı hakkındaki belirlenimlerin Tanrı'dan değil de insan zihninden kaynaklandığı görüşü etrafında döner. Metnin başlığında yer alıyor olmasına rağmen, yazı içinde fenomenolojiden hemen hemen hiç söz edilmemesi dikkat çekmektedir.

Eliade'nin "Dinlerde Sembollerin Araştırılması Konusunda Metodolojik Düşünceler" adlı makalesi de, metodolojik açıdan, en az Smith'in yazısı kadar önemli görünmektedir. Eliade yazısına, insanın sembol üreten bir varlık olduğu için sembolün önemli olduğunu, ancak onların bir araştırma konusu haline gelişinde derinlik psikolojisinin büyük bir etkisi olduğunu vurgulayarak başlar. Sembollerin araştırmaya sebep olmalarına rağmen, psikoloji ve din biliminin metotlarının farklı olduğundan hareketle din biliminin kapsamı, ilişkili olduğu bilim dalları, içerdiği alt bilim dallarını zikrederek din biliminin bu bilim dallarının verilerinden yararlanması gerektiğini söyler. Eliade, din biliminin karşılaştığı malzeme çokluğu karşısında yapması gerekenleri dile getirir ve arkasından bir sembol olarak kozmik ağaç sembolünün anlaşılması için nasıl ele alınması gerektiğini ve sembollerin özelliklerini detaylı bir şekilde sıralayarak yazısını bitirir.

Eliade'nin yazısının arkasından Massignon'un niçin yazıldığı ya da ne demek istediği belli olmayan, yazarının özellikle İran dinleri ile alakalı haklı şöhretiyle pek ilgisi bulunmayan "Sosyolojide ve Tarihte 'Gerçek Elit' Kavramı" adlı çalışma yer almaktadır. Makalede, başlıkta yer verilenlerden herhangi bir şey bulmak mümkün olmamaktadır. Bu sebeple makalenin, derlemenin en zayıf yazılarından biri olduğu söylenebilir.

Massignon'un yazısını Ernst Benz'in "Yabancı Dinleri Anlama Üzerine" adlı çalışması takip eder. Yazar, Wach'ın diğer dinleri anlamanın zorlukları hususundaki vurgusunun doğruluğunu, Uzak Doğu dinleri ile ilgili kendi gözlemleri bağlamında, yaşayarak tecrübe ettiğini söyler. Benz, Batılı Hıristiyan bir alt yapının, uzak doğunun yüksek dinlerini anlamayı imkânsız kıldığını söyler. Şahsiyeti olan bir tanrı anlayışının, Budizm gibi şahsiyeti olmayan Mutlak inancını; putperestliğin mahkûm edilmesinin Hinduizm'deki monoteizm-putperestlik birlikteliğini; teolojinin öncelikli olduğu Protestan Hıristiyan anlayışının ayinlerin öne çıkarılışını; kilise ve tek bir kiliseye mensup olma anlayışının, kilise anlayışının ve tek bir cemaate mensup olma kabulünün olmayışını; büyüünün yasaklanmasının, bunun dini her şeyde önemli bir unsur

oluşunu; dinin yayılma şeklinin misyonerlik tarzında olmadığı dinleri anlamayı zorlaştırdığını hatta imkânsız kıldığını söyler.

Kitabın son yazısı, Friedrich Heiler'in "Dinlerin İşbirliğinin Yol Açıcısı Olarak Dinler Tarihi" adlı makalesidir. Heiler, yazısında dindarların farklı dinleri dışlayan ifadelerinin olmasına rağmen, onların özde birbirleriyle ortak, çok fazla şey içerdiğini ve bunun da dünya barışına önemli bir katkıda bulunabileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Heiler, dinleri yüksek tipli dinler ve ilkel dinler olarak ikiye ayırır. Din araştırmalarının, özellikle birinci kısımda yer alan dinlerin birbirleriyle akraba olduklarını, farklı diller kullansalar da, her dinde aşkın/kutsalın bulunduğu, bunun insanın içinde/kalbinde olduğu; adalet ve lütüfün, Tanrı sevgisinin ve bütün varlıklara (hatta düşmana) yönelik sevginin, ibadet ve duanın ortak olduğunu ortaya koyduklarını göstermeye çalışır. Yüksek dinler içinde de Yahudilik, Hıristiyanlık, İslâm ve Zerdüştlüğü bir grup altında toplayarak, bunların ortak yönünün monoteist ve ahlâkî dinler olmalarının yanı sıra, inanlarından gündelik ibadet isteği olduğunu ifade eder. Ancak bunların da, Zerdüştlük dışındaki üçünün fazla ortak noktalara sahip olduğunu göstermeye çalışır. Tüm dinlerin birliğini kabul, kişinin dinle ciddiyet içinde olması, sözlü ve fiili olarak hoşgörü göstermesi; din birliğinin ahlâkî ve sosyal işbirliği olarak pratik bir gerçeklik kazanması gerektiğini ifade eder.

Genel olarak saha açısından önemli şahısların katkısıyla oluşmuş böyle bir metnin çeviri için seçilmiş olması ve söz konusu metnin, ilgililere akıcı ve anlaşılır bir dille takdiminden dolayı, mütercimlerin ve editörün tebrik edilmesi gerektiğini söylemek bir kadirşinaslık olacaktır. Ancak kitapta bazı kavramların (uranos, 22; trinitı, 73; prenatal, 117; habartian, 129; Braviais'in phylotax bilimi, turba magna, 129; katersis 132 vs. gibi) tercüme edilmeden bırakılması yerine, bunların Türkçelerinin de verilmesi ya da en azından başka yerlerde çokça yapıldığı gibi, dipnotlarda anlamlarının zikredilmesi, metnin akıcılığına engel olmaktan çıkarak, anlaşılmasını daha da kolaylaştıracığı muhakkaktır.

Fuat Aydın

Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı (260/873'e Kadar)

Gülgün Uyar

İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004. 632 sayfa.

Ehl-i beyt, İslâm tarihinde, anlamı, mahiyeti ve kapsamı en çok tartışılan kavramlardan biridir. Çeşitli dinî ve siyasî gruplar bu kavrama farklı anlamlar yüklemiş, her grup kavramın içini kendi iddialarına uygun olarak doldur-